

Diederik Smit

Historisch Erfgoed

Graven in de hofkapel. Afbraak en behoud op het Haagse Binnenhof

Het Binnenhof in Den Haag is tegenwoordig een van de bekendste plekken van het land. Gedurende de negentiende eeuw was de monumentale waarde van het historische complex langs de Hofvijver echter nog niet vanzelfsprekend en werden de gebouwen meerdere malen met afbraak bedreigd. In dit artikel toont Diederik Smit aan de hand van de geschiedenis van de Hofkapel aan hoe het denken over het Binnenhof als nationaal monument veranderde.

Wandelaars die in de junidagen van het jaar 1879 een bezoek brachten aan het Haagse Binnenhof moeten getuige zijn geweest van een merkwaardig schouwspel.¹ Te midden van de historische gebouwen die reeds sinds de late middeleeuwen het belangrijkste politieke centrum van het land vormden, was namelijk een gapend gat geslagen van enkele tientallen meters doorsnee en een kleine vier meter diep. In dit gat was een handjevol mensen druk bezig met spades en kruiwagens, terwijl een drietal net geklede heren druk in de weer was met een fotocamera. Een vierde boog zich over enkele houten kisten en grote platte stenen die her en der in het stof en gruis verspreid lagen. Wat was hier gaande, op een plek die normaal enkel het domein was van ambtenaren en politici?

De plaats op het Binnenhof waar het bovengenoemde tafereel zich afspeelde, was de plek waar sinds de dertiende eeuw de Hofkapel had gestaan. Deze kapel was waarschijnlijk tijdens het bewind van graaf

1 Voor het verslag van de werkzaamheden, zie: Daniel Veegens, *Verslag omtrent het onderzoek naar het aanwezig zijn van grafsteden of andere historische merkwaardigheden in de voormalige hofkapel op het 's Gravenhaagsche Binnenhof* (Den Haag 1879).

Floris V gebouwd en was daarmee een van de oudste gebouwen op het gehele Binnenhof. De kapel was oorspronkelijk bedoeld als privékerk van het grafelijk hof, maar wisselde in de loop der eeuwen meerdere malen van eigenaar. Ook het uiterlijk van het gebouw onderging enkele drastische wijzigingen.² Desalniettemin was de kapel altijd een constante factor op het Binnenhof geweest en een plaats van serene rust binnen de muren van het altijd drukke complex. De groei van het aantal ambtenaren gedurende de negentiende eeuw en het daarmee gepaard gaande ruimtegebrek op het Binnenhof hadden het bestaan van de Hofkapel echter steeds verder in gevaar gebracht en aan het eind van de jaren 1870 was besloten dat de kerk moest wijken voor kantooruimte. Met uitzondering van de dakconstructie en de achterwand, werd uiteindelijk in het voorjaar van 1879 de gehele kapel met de grond gelijk gemaakt, ten behoeve van een uitbreiding van het Ministerie van Waterstaat en de Eerste Kamer.³

De mannen die in die bewuste junimaand tussen het puin van de voormalige Hofkapel rondliepen, waren echter niet de slopers die het gebouw enkele weken daarvoor hadden afgebroken, maar enkele vooraanstaande experts op het gebied van ‘vaderlandsche oudheidkunde’ die in opdracht van het Ministerie van Waterstaat onderzoek deden naar ‘de aanwezigheid van grafsteden of andere historische merkwaardigheden in het gebouw’. Onder hen waren Daniel Veegens (1800-1884), griffier van de Tweede Kamer, zijn collega Arnold Ising (1824-1899) stenograaf van de Tweede Kamer, Rijksarchivaris Laurens van den Bergh (1805-1885) en jonkheer Victor de Stuers (1843-1916), ambtenaar van de afdeling Kunsten en Wetenschappen van het Ministerie van Binnenlandse Zaken.⁴ Allen waren op of rondom het Binnenhof werkzaam en hadden hun sporen verdiend op het gebied van historisch-wetenschappelijk getinte publicaties. Vooral De Stuers had, ondanks zijn relatief jonge leeftijd, in de afgelopen jaren veel opzien gebaard met zijn geschriften. Met name zijn artikel ‘Holland op zijn smalst’ uit 1873, waarin hij fel uithaalde naar de kortzichtigheid van de overheid ten aanzien van het historisch erfgoed, had geleid tot een discussie over de zorg voor monumenten in Nederland en de rol die de staat daarbij zou

2 J.R. Krudop van Ruwiell, *De voormalige St. Mariakapel ten hove op het Binnenhof te 's Gravenhage, 1250-1877* (Den Haag 1877).

3 Jacqueline Heijenbrok en Guido Steenmeijer, ‘Een kwestie van integratie. De gebouwen van het ministerie van Algemene Zaken vanaf circa 1600’ in: Diederik Smit en Henk te Velde (eds.), *Van Torentje tot Trêveszaal. De geschiedenis van de noordzijde van het Binnenhof* (Den Haag 2011) 233-254, aldaar 239.

4 Veegens, *Verslag omtrent het onderzoek naar het aanwezig zijn van grafsteden*, 1-2.

moeten spelen. In dit licht was het onderzoek naar mogelijke graven in de Hofkapel voor De Stuers dan ook extra interessant. Mocht het onderzoek namelijk interessante bevindingen opleveren, dan zou dit niet alleen de aandacht voor historisch erfgoed ten goede komen, maar ook de kijk op monumentenzorg een andere wending kunnen geven.

Grootse plannen, grote bezwaren

Zorg voor historische gebouwen was in het Nederland van de negentiende eeuw drastisch nodig. Veel steden in Nederland verkeerden al jaren in verval en talrijke gebouwen stonden er dan ook uiterst bouwvallig bij. Het Binnenhof in Den Haag vormde hierop geen uitzondering. Wie in het midden van de negentiende eeuw een wandeling over het complex maakte, kreeg de indruk van grote verwaarlozing. Sinds de achttiende eeuw was er nauwelijks onderhoud aan de gebouwen gepleegd en lekkage en instortingsgevaar lagen voortdurend op de loer.⁵ Kritiek op de staat waarin de regeringsgebouwen zich bevonden, ontstond echter pas in de tweede helft van de eeuw. De grondwetsherziening van 1848 bracht een nieuw elan in de Nederlandse politiek met zich mee en zorgde voor een heroriëntering op zowel staatkundig als cultureel gebied. Daarnaast maakte ook de snelle groei van het overheidsapparaat in deze jaren de situatie op het Binnenhof steeds nijpender. Het werd duidelijk dat ingrijpen noodzakelijk was om het regeringscentrum in Den Haag te behouden.

De oplossing voor het groeiende huisvestingsprobleem werd aanvankelijk echter niet gezocht in onderhoud en renovatie, maar vooral in sloop en nieuwbouw. Zo had er in 1848 al een ontwerp klaar gelegen voor een nieuw regeringscomplex en volgde in 1863, ter gelegenheid van het vijftigjarig bestaan van het Koninkrijk der Nederlanden, een prijsvraag ter ontwerp van een nieuw te bouwen Paleis der Staten-Generaal.⁶ De gedachte was dat dit paleis de oude bebouwing langs de Hofvijver zou vervangen en aldus 'de waardigheid van de wetgevende macht op gepaste wijze zou doen uitkomen.'⁷ Het resultaat was een reeks ambitieuze ontwerpen die weinig

5 Wessel Krul, 'Grote gebaren en een compromis. Bouwplannen op het Binnenhof' in: Smit en Te Velde, *Van Torentje tot Trêveszaal*, 209-232, aldaar 210.

6 Krul, 'Grote gebaren en een compromis' en G. Hoogewoud, 'Herstel en plannen' in: R.J. van Pelt, en M.E. Tiethoff-Splithoff eds., *Het Binnenhof. Van grafelijke residentie tot regeringscentrum* (Dieren 1984) 153-178.

7 Hoogewoud, 'Herstel en plannen', 163.

van het historische Binnenhof heel lieten; in een aantal voorstellen moest zelfs de middeleeuwse Ridderzaal er aan geloven.

Het idee om de oude regeringsgebouwen door nieuwbouw te vervangen was in de negentiende eeuw overigens geen vreemd verschijnsel. Op talloze plaatsen in de wereld had de toegenomen invloed van de volksvertegenwoordiging geleid tot de bouw van nieuwe parlamentsgebouwen. Veelal in strak wit marmer opgetrokken, verwijzend naar de architectuur uit de klassieke oudheid, toonden deze neoclassicistische 'paleizen' de nieuwe machtspositie van het parlement op het politieke toneel.⁸ In het geval van de ontwerpen voor het Nederlandse Paleis der Staten-Generaal was het echter niet één duidelijke bouwstijl die de boventoon voerde, maar liepen verschillende bouwstijlen door elkaar. Dit had ten eerste te maken met het feit dat er in Nederland geen eenduidig beleid bestond voor rijksgebouwen, ten tweede met het feit dat de meningen over architectuur in het land nogal uiteenliepen. Sommige architecten hielden vast aan de gangbare classicistische bouwstijl, terwijl anderen vooral de voorkeur gaven aan neogotische of meer eclectische stijlen. Van een duidelijke 'nationale stijl' van bouwen, zoals die in sommige andere landen bestond, was in Nederland dan ook geen sprake.⁹

Een van de voornaamste voorstanders van een meer eclectische stijl van bouwen was de architect Willem Nicolaas Rose (1801-1877), die sinds 1858 de positie van rijksbouwmeester vervulde. In deze functie had hij deel uitgemaakt van de jury voor de prijsvraag voor het Paleis der Staten-Generaal, maar toen deze niet de gewenste resultaten opleverde, kreeg hij de mogelijkheid zelf enkele serieuze ontwerpen voor de herbouw van het Binnenhof te maken. Nu was Rose ook geen onbekende in Den Haag. Eind jaren 1850 waren aan de oostzijde van het Binnenhof van zijn hand al een nieuw Ministerie van Koloniën en een nieuw gebouw voor de Hoge Raad verzezen, in 1861 had hij de middeleeuwse Spuiport laten afbreken en in dezelfde periode was hij begonnen aan een grondige verbouwing van de Ridderzaal. Bij dit laatstgenoemde project had Rose onder andere de dertiende-eeuwse houten dakconstructie van de zaal, waarvan hij meende dat hij niet origineel was, afgebroken en vervangen door een hedendaagse overkapping van gietijzer. Zijn sloopwoede bleek echter niet met deze wapenfeiten gestild, want ook in zijn ontwerpen voor de nieuwe

8 Zie o.a. Charles T. Goodsell, 'The architecture of parliaments: legislative houses and political culture', *British journal of political science* 18 (1988) 287-301.

9 Krul, 'Grote gebaren en een compromis', 214, 222-223.

Een impressie van de oorspronkelijke Hofkapel van voor de brand in 1644. Tekening van Albertus Frese (1777), Bron: Haags Gemeentearchief.

parlementsgebouwen moesten de nodige oude gebouwen verdwijnen, zoals het voormalige Generaliteitskwartier met de historische Trêveszaal en de Gevangenpoort.¹⁰

Dat zijn plannen uiteindelijk geen doorgang vonden, had onder meer te maken met de reputatie die Rose gedurende zijn jaren in Den Haag had opgebouwd. Zijn werkwijze en ontwerpen hadden inmiddels namelijk zoveel kritiek te verduren gekregen dat zijn naam als architect ernstig beschadigd was geraakt. Werden zijn ontwerpen voor het Ministerie van Koloniën en de Hoge Raad al in verschillende media bespot en bekritiseerd,

met de verbouwing van de Ridderzaal kreeg Rose vanaf het begin van de jaren 1860 nog meer hoon te verduren. Zo trokken bekende publicisten als Carel Vosmaer (1826-1888) en Joseph Alberdingk Thijm (1820-1889) in artikelen in de *Nederlandsche Spectator* ongenadig hard van leer tegen de in hun ogen schandalige 'vernietiging' van de Ridderzaal en begonnen ook Kamerleden vragen te stellen bij de werkwijze van Rose en zijn opdrachtgever, het Ministerie van Binnenlandse Zaken.¹¹ Deze plotselinge stroom van kritiek betekende echter niet dat de architect onkundig te werk was gegaan, eerder toonde het commentaar aan hoezeer men gedurende het midden van de negentiende eeuw verdeeld was over dergelijke architectonische vraagstukken en hoe de gebouwen op het Binnenhof in korte tijd tot een maatschappelijke kwestie waren uitgegroeid.

¹⁰ Hoogewoud, 'Herstel en plannen', 162-164.

¹¹ *Ibidem*, 156-157.

Holland op z'n smalst

Met het afschrijven van Rose was de onenigheid over het lot van de regeringsgebouwen alleen niet opgelost. Integendeel, de hoeveelheid plannen en de daarmee gepaard gaande emoties leken gedurende de jaren 1860-1870 juist op te lopen. Het ene ontwerp volgde op het andere en de discussie raakte meer en meer gepolitiseerd. Publicisten en politici van verschillende huize bleken ieder zo hun eigen ideeën te hebben over de richting die de architecten moesten inslaan en ambtenaren ruzieden over de vraag bij wie nu eigenlijk de verantwoordelijkheid voor de gebouwen lag. Het was ook in de context van deze algehele bouwpolitieke patstelling dat Victor de Stuers in 1873 zijn artikel 'Holland op z'n smalst' publiceerde.

Met zijn artikel in De Gids sloeg De Stuers een andere richting in dan de regering tot dan toe had aangehouden. Volgens hem moest de rijksoverheid zich niet beperken tot het geven van opdrachten voor nieuwbouw, maar allereerst juist actief zorgen voor het behoud van historisch waardevolle architectuur.¹² Wie konden immers beter het verhaal van de natie vertellen dan de gebouwen die getuigden van haar geschiedenis? De stoffelijke resten van Nederlands' verleden moesten om die reden behouden blijven en wel door middel van een duidelijk overheidsbeleid op het gebied van monumentenzorg.

Het betoeg van De Stuers had vrijwel meteen grote gevolgen, zowel voor de politiek ten aanzien van het historisch erfgoed, als voor hemzelf. Zo werd nog geen jaar na de publicatie van het inmiddels beruchte Gids-artikel een nationaal 'College van Rijksadviseurs voor de Monumenten van Geschiedenis en Kunst' ingesteld, met De Stuers als secretaris. Enkele maanden later volgde bovendien de benoeming van De Stuers als chef-referendaris van de afdeling Kunsten en Wetenschappen van het Ministerie van Binnenlandse Zaken.¹³ Met deze benoeming was hij in feite de hoogste ambtenaar op het gebied van de kunsten en dus in een positie die voldoende mogelijkheden bood om een landelijk monumentenbeleid te voeren. Voor het Binnenhof betekende de komst van De Stuers op Binnenlandse Zaken dan ook dat grootschalige sloopplannen à la Rose voorlopig van de baan waren. In de jaren daarna lag de nadruk van het beleid vooral op behoud en in samenwerking met de bekende Roermondse architect Pierre Cuypers

12 Jos Perry, *Ons fatsoen als natie. Victor de Stuers, 1843-1916* (Amsterdam 2004) 82-84.

13 Perry, *Ons fatsoen als natie*, 98-100, 104.

Het interieur van de Hofkapel, vlak voor de afbraak (1879).
Bron: Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed.

(1827-1921) werden grootse plannen gemaakt om het complex in neogotische stijl te 'restaureren'.¹⁴

Door zijn gezaghebbende positie op Binnenlandse Zaken en de alliantie met Cuypers leek De Stuers de toekomst van het Binnenhof gedurende enkele jaren geheel in eigen hand te hebben. Met het aantreden van het liberale kabinet Kappeyne van de Coppello in 1877 kwam echter plotseling verandering in de situatie. Niet alleen werd het College van Rijksadviseurs opgeheven, ook de zeggenschap over de landsgebouwen lag voortaan niet langer bij het Ministerie van Binnenlandse Zaken maar bij het nieuw gevormde

departement van Waterstaat, Handel en Nijverheid. Hoewel De Stuers verantwoordelijk bleef voor het kunst- en monumentenbeleid, verloor hij dus zijn directe invloed op het restauratiebeleid op het Binnenhof.¹⁵

De overdracht van de rijksgebouwendienst naar Waterstaat kwam bovendien op een bijzonder ongelegen moment. Juist vanwege de oprichting van het departement stond er namelijk een aantal ingrijpende verbouwingen op de agenda, waaronder de uitbreidingen van de Eerste Kamer en het ministerie Waterstaat in de richting van de Hofkapel. Als het aan De Stuers en Cuypers had gelegen zou deze verbouwing van de panden langs de vijverzijde geheel in gotische stijl worden uitgevoerd en zou de in middeleeuwse stijl herstelde Hofkapel in de functie van archiefruimte kunnen blijven bestaan.¹⁶ Het Ministerie van Waterstaat passeerde echter het

14 Hoogewoud, 'Herstel en plannen', 166.

15 Ibidem, 166-167.

16 Zie voor de plannen van De Stuers het door hem gemaakte ontwerp voor het

plan van De Stuers ten gunste van het ontwerp van de Utrechtse architect Ferdinand Nieuwenhuis (1848-1919). De Stuers had vrijwel meteen een grote afkeer van deze jonge architect.¹⁷ Niet alleen omdat Nieuwenhuis bij de verbouwing koos voor een veel soberder ontwerp dan De Stuers voor de verbouwing had gewenst, maar tevens omdat de architect tamelijk destructief te werk ging. Zo viel eerst het historische appartement van Mary II Stuart (1662-1694) in het gebouw van de Eerste Kamer aan de sloophamer ten prooi; vervolgens volgde vrijwel de complete afbraak Hofkapel.¹⁸ Het gebouw dat in de plannen van De Stuers nog een van de pronkstukken van het Binnenhof zou zijn, zou uiteindelijk veranderen in een grote bouwput.

Graven naar graven van graven

De reden voor architect Nieuwenhuis om de Hofkapel te slopen, was dat naar zijn mening van de eigenlijke kapel 'niets oorspronkelijks meer over' was.¹⁸ Nu had de architect met deze opvatting wel enigszins gelijk. Van de originele middeleeuwse hofkapel was inderdaad nauwelijks meer iets zichtbaar. Na een desastreuze brand in het jaar 1644 was de kerk geheel opnieuw herbouwd en ook latere verbouwingen in de zeventiende en achttiende eeuw hadden zo hun sporen achtergelaten. Ten slotte was in de loop der eeuwen veel van het oorspronkelijke interieur verwijderd, zodat rond 1879 vrijwel niets in de kapel te vinden was dat meer dan een eeuw oud was. Eigenlijk het enige dat nog aan de oorspronkelijke kerk herinnerde, was gelegen onder de grond. Hier lagen namelijk talrijke historische graven en graftombes, waarvan de oudste waarschijnlijk uit de veertiende eeuw stamden.²⁰

Deze graven waren bovendien niet van de geringste personen uit de vaderlandse geschiedenis. In de late middeleeuwen was hier een aantal leden van de grafelijke familie bijgezet, zoals onder andere graaf Albrecht van Beieren (1336-1404) en zijn beroemde kleindochter Jacoba van Beieren (1401-1436). Ook in de eeuwen daarna vonden nog verschillende vooraanstaande edellieden en ambtenaren hier hun laatste rustplaats. De bekendste

Binnenhof in het Haags Gemeentearchief, archief prenten, identificatienummer kl. B. 5755 (1876).

17 Krul, 'Grote gebaren en een compromis', 221 en 224.

18 Hoogewoud, 'Herstel en plannen', 168-169.

19 Heijenbrok en Steenmeijer, 'Een kwestie van integratie', 239.

20 Krudop van Ruwiell, *De voormalige St. Mariakapel ten hove op het Binnenhof te 's Gravenhage*.

onder hen was zonder twijfel Johan van Oldenbarnevelt (1547-1619) die na zijn onthoofding op het Binnenhof op 14 mei 1619 in de Hofkapel was bijgezet. De kennis over de aanwezigheid van de graven was in de loop der jaren echter sterk verminderd, zeker nadat bij de nieuwbouw in de zeventiende eeuw een nieuwe vloer in de kapel was gelegd en de grafsteden niet meer zichtbaar waren geweest. Pas tijdens de laatste verbouwing rond 1770 was men bij inspectie van de fundamenten opnieuw op de grafsteden gestuit en hadden 'oudheidkundigen' een enigszins vrijblijvende inventaris van de aanwezige graven weten te maken.

Dat het bestaan van de historische grafkelders geen enkele factor van betekenis was in de verbouwingsplannen van het ministerie van Waterstaat, toonde aan dat er in ambtelijke kringen nog altijd zeer weinig belang werd gehecht aan historisch erfgoed. Hoewel De Stuers met zijn pleidooi voor monumentenzorg een stap in de goede richting had gezet, was de gedachte dat bepaalde gebouwen vanwege hun geschiedenis een zekere monumentale waarde bezaten zeker nog geen gemeengoed. Toch leek er enige verandering in de lucht te zitten. Het feit dat het ministerie van Waterstaat Daniel Veegens na de sloop de opdracht gaf op zoek te gaan naar de beroemde grafsteden en andere 'historische merkwaardigheden' gaf duidelijk blijk van enige belangstelling voor de geschiedenis van de plek. Daarnaast leek ook het feit dat Victor de Stuers, toch één van de grootste critici van de sloop, bij de opgravingen betrokken werd, aan te tonen dat de minister zijn tegenstanders enigszins tegemoet wilde komen en mogelijk met de afbraak in zijn maag zat.

De daadwerkelijke onderzoeken in de oude hofkapel duurden overigens slechts een paar dagen. Al spoedig bleek dat de meeste grafstenen bij de laatste onderzoeking in 1770 vrij willekeurig waren teruggeplaatst, waardoor de identificatie van de graven niet eenvoudig was. Ook het graf van Johan van Oldenbarnevelt, dat met name Veegens graag hoopte te vinden, kon niet geïdentificeerd worden.²¹ Wel vond men zeker negen middeleeuwse grafkelders, die zeer waarschijnlijk tot de verschillende leden van de grafelijke familie hadden toebehoord. In een aantal van de kelders bleken bovendien de lichamen nog in een relatief goede staat te verkeren. Zo vond men onder andere de vermoedelijke lichamen van graaf Albrecht van

21 Henri A. Ett, 'De opgravingen in de Fransche kerk of voormalige Hofkapel op het Binnenhof te 's-Gravenhage in de jaren 1770, 1771 en 1879', *Historia. Maandschrift voor geschiedenis en kunstgeschiedenis*, 13 (1948) 80-87.

22 Veegens, *Verslag omtrent het onderzoek naar het aanwezig zijn van grafsteden*, 12.

Beieren en diens echtgenote Margeretha van Brieg (1343-1386).²³ Deze en andere vondsten werden door Veegens en de zijnen nauwkeurig opgetekend en in een uitgebreid eindrapport verwerkt. Daarnaast werden zoals gezegd de belangrijkste vondsten ook door middel van fotografie vastgelegd, zodat ook na het dichtgooien van de graven nog eventueel nader onderzoek kon worden verricht.²⁴ Ondanks de enigszins tegenvallende resultaten van de opgravingen, trok het onderzoek overigens wel veel aandacht. Niet alleen van toevallige voorbijgangers die de werkzaamheden van dichtbij gade sloegen, ook in de hoogste kringen van de samenleving riepen de sloop van de Hofkapel en de opening van de grafkelders reacties op. Zo beklagde zelfs de zoon van de koning, prins Alexander van Oranje-Nassau (1851-1884), zich in het openbaar over de afbraak en de in zijn ogen respectloze graf-schennis.²⁵ De belangstelling voor het verleden van het Binnenhof mocht door de opgravingen dan weliswaar toegenomen zijn, de beeldvorming rond de gebeurtenissen was lang niet altijd positief.

Juist deze combinatie van een toenemend historisch besef en de negatieve beeldvorming omtrent de sloop van de Hofkapel zou echter de voorstanders van monumentenzorg in de kaart spelen. Was in de jaren 1870 vooral in kleine kring aandacht geweest voor de historische waarde van het Binnenhof, in de decennia daarna zou een aantal publicaties ervoor zorgen dat de kennis over de geschiedenis van het complex ook onder een breed publiek bekend zou raken. Niet geheel toevallig waren enkele van deze publicaties geschreven door mannen die eerder ook bij de opgravingen betrokken waren. Zo schreef Arnold Ising in begin jaren 1880 een integrale geschiedenis van de gebouwen op het Binnenhof, die getuige de intekenlijst in alle delen van het Koninkrijk gretig aftrek vond.²⁶ Ook De Stuers zou zich met het lot van het complex blijven bemoeien. In 1891 publiceerde hij het werk *Het Binnenhof en 's landsgebouwen in de residentie*, waarin hij nogmaals pleitte voor het behoud van de historische gebouwen en genadeloos afrekende met eerdere verbouwingswerkzaamheden.²⁷

Hoewel de discussies over de stijl van restauratie en het gebruik van

23 Ibidem, 5-11.

24 Zie voor alle gemaakte foto's de beeldbank van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed in Amersfoort (<http://beeldbank.cultureelerfgoed.nl/>), 'Hofkapel'.

25 Krul, 'Grote gebaren en een compromis', 224-225.

26 A.L.H. Ising, *Het Binnenhof te 's Gravenhage in plaat en schrift* (Den Haag 1879-1884).

27 V.E.L. de Stuers, *Het Binnenhof en 's landsgebouwen in de residentie* (Den Haag 1891).

de gebouwen van het Binnenhof nog tot ver in de twintigste eeuw zouden voortduren, kan het jaar 1879 achteraf gezien toch als een omslagpunt in de bouwgeschiedenis van het complex worden beschouwd. Sinds de afbraak van de Hofkapel was de historische betekenis van het complex namelijk een serieuze factor om rekening mee te houden. Niet langer konden gebouwen nog zonder pardon worden afgebroken ten gunste van nieuwbouw en mochten rigoureuze ingrepen toch nodig zijn, zoals bij de renovatie van Binnenlandse Zaken in 1913, dan was herbouw voortaan de norm. Bovendien, door de herontdekking van de geschiedenis van het Binnenhof kreeg een aantal gebouwen dat tot voor kort nog rijp geacht werd voor de sloop een nieuwe functie op het politieke toneel toebedeeld. Het is dan ook aan deze veranderingen van inzicht te danken dat wij ieder jaar weer kunnen genieten van Prinsjesdag tegen de achtergrond van een fraai gerestaureerde Ridderzaal.

Besluit

Ondanks de impact van de afbraak van de Hofkapel, is er nooit een echt monument gekomen voor de graven die zich op dit deel van het Binnenhof bevinden. Slechts een eenvoudige steen in de buitenmuur van het gebouw van de Eerste Kamer, die daar op aanbeveling van Daniel Veegens is geplaatst, herdenkt tegenwoordig het feit dat de lichamen van de graven van Holland en Van Oldenbarnevelt hier ooit zijn bijgezet.²⁸ Doordat de afbraak van de kapel zorgde voor een toenemende belangstelling voor de geschiedenis van het Binnenhof en ertoe leidde dat de aandacht voor monumentenzorg hoger op de agenda kwam te staan, bleef echter menig ander historisch gebouw op het Binnenhof de sloophamer bespaard en werd het complex uiteindelijk zelf tot een van de belangrijkste monumenten van het land. Tegenwoordig zou dan ook niemand meer durven voor te stellen om ook maar iets van het historische Binnenhof af te breken. Wat dat betreft kunnen de groten der geschiedenis vredig rusten, zij het meters onder het beton van de Eerste Kamer.

28 Veegens, *Verslag omtrent het onderzoek naar het aanwezig zijn van grafsteden*, 12.